

keisaradýrkunin og gnæfði yfir alt annað. Gamla ítalska verndaranda trúin var þannig tekin og notuð sem hjálparmeðal til að koma fram pólitískum fyrirætlunum og efla vald keisarans. Dýrkun Caesars virtist vera mjög vel fallin til að sameina fólk af mismunandi þjóðernum og trúarbrögðum, þar sem hún fól í sér bæði trúarlegar tilfinningar og föðurlandsást; hún var hið ytra merki hins eina og óskiftilega ríkis, sem samanstóð af mörgum þjóðum. En dýrkun keisarans endurlífgaði ekki gömlu trúarskoðanirnar. Hún setti þær á óæðri bekk og saug úr þeim merg og blóð. Og þó að hún þannig rændi þær þeim lífskrafti, sem í þeim var, varð hún sjálf ekki sterkari fyrir það. Hún var ekkert nema ytri siður og fyrirskipun, sem hafði ekkert trúarlegt innihald, og fullnægði á engan hátt trúartilhneigingu manna.

Rómverska keisararíkið sameinaði hinn byggða heim í eina pólitíska heild. Gríska menningin hafði gefið heiminum einingu í menningarlegum skilningi, hún var heimsmenning. Það sem það enn þá skorti var trú. En þráin eftir trú óx upp af þörf einstaklings sjálfsmeðvitundarinnar; og byrjun hennar var stærri viðburður í sögunni en myndun rómverska ríkisins og þroskun grísku menningarinnar. Og þrá einstaklingsins eftir einstaklingstrú varð ekki fullnægt með keisaradýrkuninni, sem var það eina, er hið trúarbragðalega afskiptaleysi rómverskra stjórnámálamanna gat látið í té til að fylla þá þörf. Hin betri hlið afskiptaleysisins er samt sem áður umburðarlyndi; og trúarbragðalegt umburðarlyndi rómverskra stjórnámálamanna leyfði, að minsta kosti fyrst um sinn, einstaklingnum að fylgja tilhneigingu sínum í þeim sökum sem hann vildi. Trúboð stóíkanna, eins og vér höfum séð, miðaði til þess að beina trúrækni einstaklingsins í áttina til siðferðis fremur en trúar. Þegar þess vegna trúartilhneiginguinni var ekki fullnægt með eintómri siðspeki, þá leitaði hún mestmegnis stuðnings hjá austurlenzkum trúarbrögðum. Bættar samgöngur, vegir fyrir herlið Rómverja, aukin verzlun, umfram alt langvarandi dvöl rómversku hermanna á útjöðrum ríkisins og blöndun þeirra við útlendinga — alt þetta flýtti fyrir útbreiðslu miðratrúarinnar, sem var sérstaklega í afhaldi hjá hermönnum. Guð, sem var þannig tilbeðinn var ekki